

М. В. Гузела

Навчально-науковий інститут прав та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ПЕРЕВІРОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

© Гузела М. В., 2019

Стаття присвячена проблемі застосування поліграфних психофізіологічних перевірок у кримінальному провадженні. На основі аналізу іноземного досвіду проведення поліграфних психофізіологічних перевірок зроблено висновок про важливість досвіду низки держав для вирішення проблеми доказового значення психофізіологічних перевірок у кримінальному провадженні, а також для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: кримінальне провадження; поліграфна психофізіологічна перевірка; поліграфна психофізіологічна перевірка в кримінальному провадженні.

М. В. Гузела

ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ПРОВЕРОК В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ РЕАЛИИ

Статья посвящена проблеме применения полиграфных психофизиологических проверок в уголовном процессе. На основе анализа зарубежного опыта проведения полиграфных психофизиологических проверок сделан вывод о важности опыта ряда государств для решения проблемы доказательственного значения психофизиологических проверок в уголовном процессе, а также для совершенствования действующего уголовного процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс; полиграфная психофизиологическая проверка; полиграфная психофизиологическая проверка в уголовном процессе.

M. V. Huzela

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Criminal Law and Procedure
Ph. D., Assoc. Prof.

EVIDENCE OF PSYCHOPHYSIOLOGICAL INSPECTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: FOREIGN EXPERIENCE AND NATIVE REALITY

The article is devoted to the problem of the use of polygraph psychophysiological examinations in criminal proceedings. On the basis of the analysis of foreign experience of

conducting polygraph psycho-physiological examinations, the conclusion was drawn about the importance of the experience of a number of states to solve the problem of the probative value of psycho-physiological checks in criminal proceedings, as well as to improve the current criminal procedural legislation of Ukraine.

Key words: criminal proceedings; polygraph psychophysiological examination; polygraph psychophysiological examination in criminal proceedings.

Постановка проблеми. На сьогодні переважна більшість вчинюваних кримінальних правопорушень характеризуються ретельною їх підготовкою, продуманістю ролей співучасників, глибокою реалізацією складних схем приховування слідів кримінальних правопорушень та забезпечення алібі співучасникам. За цих умов вочевидь існує потреба впровадження та використання разом з вже відомими методами розкриття кримінальних правопорушень принципово нових методів. Серед таких методів, що дозволяють суттєво оптимізувати процес розкриття злочинів, чільне місце у світовій практиці займає метод отримання інформації на основі технології психофізіологічного тестування, яка реалізується за допомогою комп'ютерних поліграфів (або т.зв. «детекторів брехні»). Психофізіологічне тестування з допомогою поліграфа з достатньо великою достовірністю дає можливість виявити не тільки факт причетності (чи навпаки – непричетності) особи, що тестується, до вчиненого кримінального правопорушення, але й визначити її роль в злочинній схемі, встановити організаторів, визначити тактику скоєння злочину, віднайти речові та інші докази тощо.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема використання поліграфа для проведення психофізіологічних перевірок, зокрема, в кримінальних провадженнях, була предметом наукових досліджень Варламова В. А., Когутича І. І., Лешковича Т. З., Холодного Ю. І. та ін.

Мета статті полягає у вивченні досвіду іноземних держав щодо проведення поліграфічних психофізіологічних перевірок для вирішення можливості (чи навіть необхідності) використання такого роду нових технічних засобів в процесі доказування, особливо, щодо розслідування складних з точки зору традиційних засобів доказування кримінальних проваджень.

Виклад основного матеріалу. Методи проведення психофізіологічних перевірок за допомогою поліграфа (т.зв. «детектора брехні») досить широко застосовуються в кримінальному процесі цілої низки зарубіжних держав. Зокрема, за різними статистичними дослідженнями на сьогодні нараховується до 57-ми держав, в яких використовуються поліграфи, зокрема, в процесі здійснення кримінального переслідування, що складає близько 25 % країн світу [4; 12].

Здебільшого, результати застосовуваних поліграфічних психофізіологічних перевірок мають допоміжний (інформативно-консультативний) характер, і тільки в декількох державах (зокрема, Японія) такі результати використовуються в суді як повноцінні докази [2, с. 20]. Рівень використання методу поліграфічних психофізіологічних перевірок визначається винятково сталими правовими принципами, закріпленими в законодавстві держави, а також національно-культурними традиціями, які склались у державі, і практично не залежить від сутності самого поліграфічного дослідження. –

Досвід зарубіжних держав зі застосування поліграфічних психофізіологічних перевірок, зокрема, в процесі кримінальних проваджень, є показовим для України. Адже, закони, які обмежують використання поліграфа, здебільшого, є нестабільними і досить часто змінюються. Навіть у США, не дивлячись на багаторічний досвід цієї держави з застосування поліграфа, закони, що регламентують його використання, нерідко кардинально змінюються протягом 3–5 років. Поліграфічні психофізіологічні перевірки дозволені практично на всій території США, але існують різні обмеження в їх застосуванні. Зокрема, тільки в 29 штатах США від спеціаліста-поліграфолога вимагається наявність посвідчення, яке підтверджує його кваліфікацію, в 21 штаті США приватним працевластувачем заборонено вимагати проходження поліграфічних перевірок при прийнятті на роботу. У

1965 році Верховний суд США прийняв рішення, відповідно до якого використання поліграфа проти волі особи, а також примус особи в будь-якій формі до проходження психофізіологічного тестування за допомогою поліграфа є порушенням 5-ї поправки до Конституції США, якою гарантується право особи на відмову від самообвинувачення [3, с. 64].

Державні правоохоронні органи США активно використовують поліграф, маючи власних спеціалістів, чи користуючись послугами різноманітних агентств. Протягом багатьох вже десятиріч років поліграфічні перевірки застосовують понад десять федеральних відомств, а також органи поліції. Постійний штат спеціалістів-поліграфологів працює в ключових державних силових структурах США. За оцінкою Американської асоціації операторів-поліграфологів, до середини 80-х років федеральні органи, поліція і комерційні компанії проводили щорічно близько 2 млн перевірок різного цільового призначення [4]. Так, лише Департамент безпеки щорічно проводить 11–12 тис. поліграфічних перевірок. Однак, при проведенні поліграфічних психофізіологічних перевірок одним з основних принципів їх проведення є принцип добровільної згоди особи.

У 1985 році у США був прийнятий федеральний закон, який практично заборонив використання поліграфа в приватних структурах. Але через декілька років під впливом різкого зростання рівня корисливих злочинів зазначений закон практично був скасований [4].

Ще однією державою, в якій має місце досить широке застосування поліграфічних психофізіологічних перевірок прикладного (допоміжного) характеру, є Канада. Дані, отримані за допомогою поліграфа, щоправда, не приймаються в цій державі як докази в ході судового розгляду. Проте детектор брехні визнаний досить ефективним інструментом у слідчо-оперативній діяльності, а також активно використовується при наборі кадрів, а також у систематичних кадрових перевірках в адміністративних органах та на виробництвах стратегічних підприємств. З 1978 р. підготовка операторів-поліграфологів здійснюється на спеціальних курсах при Канадському поліцейському коледжі [5].

У Туреччині поліграфічні перевірки почали застосовувати в процесі розслідування злочинів порівняно недавно, з 1984 року. Зараз Туреччина – одна з провідних країн світу по кількості поліграфів відповідно до кількості населення. Підготовка спеціалістів-поліграфологів відбувається в США. Слід зазначити, що правова регламентація використання поліграфа в основному дублює аналогічні нормативні документи, які діють в США.

Понад 60 років тому взяла поліграф на озброєння і поліція Японії, яка на сьогодні є найактивнішим користувачем зазначеного методу перевірки. З 1959 р. результати поліграфічних перевірок приймаються як докази в судах нижчої інстанції, а до початку 70-х років вони стали залучатись як докази і Верховним судом Японії (на вимогу судді). Із середини 70-х років поліція Японії щорічно здійснює до 5000 поліграфічних психофізіологічних перевірок [6]. По кількості підготовлених висококласних спеціалістів-поліграфологів, Японія займає третє місце в світі.

Початок впровадження поліграфа в Ізраїлі припадає на середину 50-х років. Четверть століття по тому, він уже широко застосовується регіональною і військовою поліцією, а також спецслужбами країни. В Ізраїлі результати тестів на поліграфі не є доказами, а служать лише орієнтуючими засобами при проведенні оперативно-розшукової діяльності. Ізраїль – четверта країна, що готує операторів-поліграфологів і для своїх потреб, і для інших держав.

У Східній Європі першою державою, яка запровадила метод проведення поліграфічних психофізіологічних перевірок, стала Польща. З 1963 р. метод застосовується в процесі розслідування кримінальних проваджень та з метою оцінки результатів досудового слідства. В останні роки центрами дослідницьких робіт з розробки тестів та методики поліграфічних перевірок є Торунський і Краківський університети [5].

По оцінці фахівців, до початку 70-х років поліграф також використовувався в Мексиці, Бразилії, Аргентині, Пуерто-Ріко, Ірані, Тайланді, на Тайвані і Філіппінах. З початку 80-х років прилад активно використовувався в колишній Югославії та Швейцарії. Результати тестувань на поліграфі приймаються судами у Швейцарії, однак, не як єдиний або основний доказ у справі, а тільки в сукупності з іншими доказами, зібраними в кримінальному провадженні. З кінця 80-х років поліграфічні психофізіологічні перевірки застосовує Південна Корея, котра готує своїх операторів у США або Японії [5].

Водночас, було б абсолютно неправильно вважати, що поліграф сприймався одностайно і беззастережно у багатьох державах світу. Наприклад, у Федеративній Республіці Німеччини з 1954 року заборонено застосування детектора брехні узагалі. Відповідним законом було закріплено, що

поліграфне психофізіологічне тестування принижує гідність людини, а також її особисту недоторканність. При цьому використання поліграфа заборонено навіть у випадку повної згоди особи на проведення тестування. Аналогічно, заборона застосування поліграфних перевірок закріплена в кримінально-процесуальному кодексі Австрії, навіть, якщо сам обвинувачений буде вимагати застосування поліграфа в розслідуванні злочину, який йому інкримінується [6].

Україна робить тільки перші кроки у застосуванні поліграфічних перевірок, зокрема, в кримінальних провадженнях. А тому постає необхідність врахування в цій сфері досвіду іноземних держав.

Сьогодні багато вітчизняних науковців звертають увагу на можливість (чи навіть необхідність) використання нових технічних засобів у процесі доказування. Особливо це стосується розслідування складних з погляду традиційних засобів доказування кримінальних проваджень. Одним з таких технічних засобів, який міг би розв'язати проблему розслідування складних кримінальних проваджень, є поліграф або ж «детектор брехні». Однак, допустимість використання поліграфа в кримінальному провадженні дещо відрізняється від допустимості використання отриманих з його допомогою даних як доказів у кримінальному провадженні.

Сама можливість і допустимість використання поліграфа в кримінальному провадженні особливих заперечень не викликає. Та чи можна використати отриману з допомогою поліграфа інформацію в якості допустимих доказів в процесі доказування в кримінальному провадженні? Відповідно до статті 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом [1; 11]. Тобто допустимість доказів ґрунтується, насамперед, на порядку отримання доказової інформації та на порядку її процесуального оформлення. Щоб визнати отримані за допомогою поліграфа дані в якості допустимих доказів, то такі дані принаймі повинні відповідати вимогам допустимості, зокрема:

а) джерело доказів повинно бути законним (ч. 2 ст. 84 КПК України подає вичерпний перелік джерел доказів);

б) законним повинен бути спосіб отримання доказів (основним способом є проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій);

в) процесуальне оформлення ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій повинно відповідати вимогам процесуальної форми;

г) проводити процесуальні дії з дотриманням доказів має право уповноважений незалежний суб'єкт.[7, с. 178–179; 8, с. 95]

Виходячи з зазначених вище вимог допустимості доказів, підтримуємо позицію, що на доказове значення в кримінальному провадженні можуть претендувати лише ті результати психофізіологічної перевірки, які отримані шляхом проведення судової психофізіологічної експертизи. Саме така форма використання результатів психофізіологічних перевірок у кримінальному провадженні може відповідати вимогам допустимості доказів (законним є джерело доказу – висновок експерта, законним є спосіб отримання доказу – проведення експертизи) [7, с. 179].

У практиці кримінальних проваджень, в яких був залучений поліграфолог, його психофізіологічні дослідження практично завжди оформлюються в процесуальній формі висновку експерта, який проводить психофізіологічну експертизу із застосуванням апарату поліграфу. При цьому поліграфолог в цьому випадку виступає як судовий експерт в кримінальному провадженні. Однак, чи правомірно вважати поліграфолога судовим експертом, якщо на сьогодні практично відсутня державна атестація поліграфологів і, відповідно, вони не внесені до Реєстру атестованих судових експертів Мінюсту України? Незважаючи на те, що до Національного класифікатора України внесено професію «експерт-поліграфолог» [10], ми все ж поділяємо позицію, що, враховуючи стан регламентації його статусу в чинному законодавстві України, поліграфолог, у всякому разі на цей час, може залучатись до кримінального провадження для проведення психофізіологічної перевірки поки що тільки як спеціаліст. Довідка (роз'яснення) поліграфолога в цьому випадку може бути визнана судом в якості документа як доказу в кримінальному провадженні. [8, с. 95–96] Крім цього, враховуючи п.6.8. Розділу IV Науково методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [9] з метою отримання орієнтувальної інформації в процесі проведення судово-психологічної експертизи судовим експертом-психологом може проводитись опитування за участі поліграфолога із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Звичайно, кримінальне процесуальне законодавство України на сьогодні динамічно змінюється і розвивається з врахуванням європейських та світових стандартів здійснення кримінального провадження. Тому не можна виключати, що в недалекому майбутньому, після внесення змін до закону «Про судову експертизу» та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, допустимим доказом у кримінальному провадженні на законних підставах визнаватиметься й висновок судового експерта-поліграфолога за результатами проведення психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. К, 2018.
2. Варламов В. А. Детектор лжи. ГУВД Краснодарского края. Краснодар, 1998. 368 с.
3. Daniels W. Charlie. The Polygraph Evidence: Law & Tactics. *The Champion*, July 1997.
4. Barland G. H., Raskin D. C. Detection of deception. *Electrodermal activity in psychological research*. N.-Y., Academy Press, 1973. P. 419–476.
5. Холодный Ю. И. 15 лет применение детектора лжи в России. URL: <http://polygraph.ua/sychev-m-p-holodnyj-yu-i-15-let-primenenie-detektora-lzhi-v-rossii/>.
6. Barland G. H., Brentnell F. Report of the International membership committee. *APA Newsletter*, 1996. Vol. 29. No. 1. P. 28–29.
7. Когутич І. І., Лешкович Т. А. Поліграф у кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи: Монографія. Львів, 2016. 232 с.
8. Сергеева Д. Б. Доказовое значение результатов инструментальной диагностики достоверности вербальной информации у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства України*. № 2, 2017. С. 91–100.
9. Науково методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/>
10. Національний класифікатор України. Класифікатор професій. ДК 003:2010. URL : <https://buhgalter911.com>.
11. Мотлях О. І. Окремі засади використання поліграфа у розслідуванні кримінальних правопорушень. URL: <http://spfi.com.ua>.
12. Правові норми застосування поліграфа в різних країнах. URL : http://www.polygraph-spravedlyvist.org.ua/?page_id=235.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedural Code of Ukraine]. K, 2018.
2. Varlamov V. A. *Detektor lzhy* [Detector of lies] HUV D Krasnodarskoho kraia. Krasnodar, 1998. 368 p.
3. Daniels W. Charlie. *The Polygraph Evidence: Law & Tactics. The Champion* [The Polygraph Evidence: Law & Tactics. The Champion], July 1997.
4. Barland G. H., Raskin D. C. *Detection of deception*. [Detection of deception] *Electrodermal activity in psychological research*. N.-Y., Academy Press, 1973. P. 419–476.
5. Kholodnyi Yu.Y. *15 let prymenenye detektora lzhy v Rossyy* [15 лет применение детектора лжи в России.]. URL: <http://polygraph.ua/sychev-m-p-holodnyj-yu-i-15-let-primenenie-detektora-lzhi-v-rossii/>.
6. Barland G. H., Brentnell F. *Report of the International membership committee* [Report of the International membership committee] *APA Newsletter*, 1996. V. 29. No. 1. P. 28–29.
7. Kohutykh I. I., Leshkovych T. A. *Polihraf u kryminalnomu provadzheni: suchasnyi stan ta perspektyvy* [Polygraph in criminal proceedings: current state and prospects:] *Monohrafiia*. Lviv, 2016. 232 p.
8. Serhieieva D. B. *Dokazove znachennia rezultativ instrumentalnoi diahnostyky dostovirnosti verbalnoi informatsii u kryminalnomu protsesi Ukrainy*. [Proven value of the results of instrumental diagnostics of verbal information in the criminal process of Ukraine.] *Visnyk kryminalnoho sudochynstva Ukrainy*. No. 2, 2017. S. 91–100.
9. *Naukovo metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen*. [Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies] URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/>
10. *Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator profesii*. [National Classifier of Ukraine. Classifier of professions.] DK 003:2010. URL : <https://buhgalter911.com>.
11. Motliakh O.I. *Okremi zasady vykorystannia polihrafa u rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen* [Separate principles of the use of the polygraph in the investigation of criminal offenses]. URL: <http://spfi.com.ua>.
12. *Pravovi normy zastosuvannia polihrafa v riznykh krainakh*. [Legal rules for the use of a polygraph in different countries]. URL : http://www.polygraph-spravedlyvist.org.ua/?page_id=235.

Дата надходження: 17.01.2019 р.